

КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ В ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У публікації представлений аналіз історіографічної літератури з питання дослідження КМА. Визначено два типологічні напрями історіографії – історіографічні дослідження діяльності КМА та камерально-археографічне описання документальної спадщини КМА.

Ключові слова: Києво-Могилянська академія, Києво-Братський монастир, історіографічний аналіз, рукописна спадщина.

Історія становлення та функціонування першого вищого освітнього східно-слов'янського закладу України – Києво-Могилянської академії і сьогодні є об'єктом вивчення фахівців з різних галузей науки, адже впродовж свого 200-річної діяльності вона була основним чинником розвитку освіти, науки та культури не лише України, а й усього православного світу. Її випускниками були визначні громадські, політичні, церковні та культурні діячі, особистості яких ретельно вивчалися багатьма дослідниками. Саме тому студії з історії КМА мають досить значну історіографію, яка типологічно може бути представлена двома напрямами.

Перший – “КМА в історіографічних дослідженнях її діяльності” – наукові праці з історії КМА, що характеризують її діяльність або загалом, або обирають своїм об'єктом окремі напрями, або розкривають різні аспекти функціонування КМА та її значення в розвитку науки, культури, освіти, державотворчих процесів. Для нашої теми дослідження важливо оцінити ступінь використання нових документальних джерел, їх джерелознавчої критики, концептуальні погляди на окремі питання історії КМА.

Другий – “Камерально-археографічні описання документальної спадщини КМА та публікації документів” – археографічні та доку-

ментальні дослідження архівних та рукописних документів, наукових і творчих праць, підготовка збірників документів, окремих документальних публікацій, довідників, покажчиків документів (як археографічних, так і бібліографічних), що стосуються історії Академії. Зокрема, представляють інтерес принципи виявлення, описування, систематизації, документознавчий та архівознавчий аналіз, ступінь використання документів.

Метою даної публікації є аналіз історіографічної літератури з питань дослідження КМА. Хронологічний період окреслений поч. ХІХ – поч. ХХІ ст.

Аналізуючи ранні роботи з історії КМА, що з'явилися до першої чверті ХVІІІ ст., необхідно відзначити, що матеріали, які представили відомі церковні діячі та науковці-історики церкви першої пол. ХІХ ст. – київський митрополит Євгеній (Болховітінов)¹ та вихованець КДА, згодом московський митрополит Макарій (Булгаков)², висвітлювали в основному історію організації навчального процесу і внутрішнього життя КМА (яка в історіографії того часу відома як Київська академія. – *Т.М.*). Необхідно звернути увагу на те, що відповідно до розвитку тогочасної історіографії, роботи зазначених авторів були описовими, складеними в традиції православної свідомості і позбавленими наукової бази та джерелознавчої критики документів. Як історики церкви, автори ставили за мету розглянути КМА, насамперед, як навчальний православний заклад, розкрити участь київської митрополії та консисторії у справах Академії, при цьому діяльність оцінювалася ними з позицій православної церкви і мала оглядовий характер³. Однак це були перші роботи, де висвітлювалася комплексно історія КМА, і в цьому їх безперечне значення. У свій час ці праці мали велике значення для поширення знань та висвітлення ролі КМА в історії освіти і культури в цілому.

Значно ширша джерельна база і конкретніший фактичний матеріал були зібрані у монографії вихованця і викладача КДА В. Аскоченського, що була видана в 1856 р.⁴ Здійснивши ґрунтовний аналіз структури та організації КМА, автор звернувся до подальшої діяльності могилянців, проте роботі В. Аскоченського були притаманні перебільшення місця і значення церкви та царського уряду для становлення КМА, показ Академії як суто духовного закладу⁵. Однак, незважаючи на це, тривалий час монографія В. Аскоченського слугувала джерелом і своєрідним зразком для наступників,

спонукаючи їх до пошуку, введення у наукове користування нових джерел, виправлення допущених попередниками помилок. Необхідно нагадати, що саме В. Аскоченський вибрав, головним чином, з архіву Консисторії документи та матеріали – як оригінали, так і копії, які мали відношення до історії КМА, об'єднав їх в 4 томи, і ці документи стали частиною видання “Актів и документов” М.І. Петрова.

Водночас почали з'являтися нові дослідження, присвячені окремим періодам історії КМА, конкретним аспектам її діяльності. У 1870 р. вийшла праця М. Лінчевського, присвячена педагогічному процесу “Педагогия древних братских школ и преимущественно древней Киевской академии”⁶, в якій автор описав розвиток системи навчання в КМА, опираючись, однак, на раніше видані роботи, не використовуючи при цьому нових джерел.

Власне факти, якими оперували попередні історики КМА – Болховітінов, Булгаков та Аскоченський були використані без критичних зауважень деякими наступними дослідниками історії Києва, зокрема, істориками І. Фундуклеєм⁷ та М. Закревським⁸, а також у брошурці І. Каманіна⁹. Автори цих популярних праць, описували в цілому історію Києва, тому, закономірно, що КМА характеризувалася серед інших старожитностей, і не була об'єктом самостійного дослідження.

Однак поряд з'явилися і інші дослідники, які намагалися критичніше ставитися до раніше висловлених думок, вони віднаходили нові джерела і, аналізуючи їх, робили власні висновки щодо окремих сторінок діяльності Академії. Серед таких, безперечно, можна поставити працю М. Максимовича “Записки о первых временах Киевского Богоявленского Братства”, що вийшла друком у 1865 р.¹⁰, де автор вперше зробив спробу об'єктивно висвітлити початковий етап існування Академії на базі співставлення документів. М. Максимович вбачав посилення світського напрямку в культурному житті кін. XVI – поч. XVII ст., високо оцінював діяльність братств та їх вклад у розвиток української культури, хоча його працям також притаманний загальний недолік, характерний для істориків тієї доби – нерозуміння взаємозв'язку культурних процесів з соціально-економічними та політичними¹¹.

Наприкінці XIX ст. починають бурно розвиватися методи камеральної та едиційної археографії, палеографії та джерелознавства (спочатку в рамках так званої “археології” давніх джерел – археологічних та і писемних), у духовних установах, зокрема як у КДА,

так і професорами Київського університету (передусім, слід вказати на семінарії В.М. Перетца) та інших вищих навчальних закладів. Починається процес описання та публікації документів, активно розвиваються методи зовнішньої та внутрішньої критики джерел. Новий етап у розвитку археографії і джерелознавства викликав появу методологічно нових наукових праць.

Про значення вивчення історії з нових позицій йдеться в роботі М.Ф. Мухіна про Києво-Братський училищний монастир¹², зокрема зауважується, що КМА випала висока честь довгий час займати головуюче місце в історії української освіти, і вона була єдиною в той час установою, яка могла задовольнити потреби в якісній вищій освіті. В своїй роботі дослідник розглядав історичний аспект виникнення Києво-Братського училищного монастиря, стосунки викладачів та професорів з чернецькою братією, господарчі справи. Аналіз освітянського процесу не був метою його дослідження. Однак він одним з перших звернувся до рукописних джерел і навіть опублікував їх в додатку до своєї роботи.

Оглядовий характер має історична записка про стан Академії за 50 років І. Малишевського¹³, в якій наводяться факти, що спростовують гіпотезу, якої дотримувався митрополит Євгеній Болховітинів¹⁴, а саме, що патріарх Ієремія в 1588–1589 рр. дав благословіння на заснування при Київській Богоявленській церкві братства та школи при ньому.

Необхідно відмітити низку фундаментальних для того часу досліджень С.Т. Голубєва, викладача КДА, згодом професора, якому належить почесне місце у вивченні історії створення та у діяльності КМА, і який фактично був першим істориком КМА. За словами Д. Вишневського, саме С.Т. Голубєв у своїй праці “История Киевской духовной академии” поклав початок критичній історії Академії¹⁵, досить ґрунтовно опрацював як її загальну історію, так і окремі періоди її діяльності¹⁶, був першим дослідником діяльності Петра Могили, митрополита Київського, фундатора Академії¹⁷. Його історіографічний погляд на попередні праці свідчить про нагальну необхідність залучення нових документів, їх співставлення, аналізу. Дослідження С.Т. Голубєва побудовані, в основному, на архівних матеріалах, у них багато цитування історичних рукописних джерел. Разом з тим поряд з іншими тогочасними дослідниками історик продовжував перебільшувати місце церкви в розвитку освіти в Академії¹⁸.

Вагомий внесок у дослідження історії КМА внесли Д. Вишне-

вський¹⁹ та В. Серебренніков²⁰. Об'єктом їх дослідження в основному були адміністративна система, матеріальне становище та навчальний процес в Академії за вказаний період.

“Киевская Академия в первой половине XXVIII столетия” Д. Вишневського – одна з найперших робіт саме з представлення учбового процесу в Академії. У додатку автор опублікував важливі рукописні документи, що зберігаються нині в ІР НБУВ. Його попередники – історики Академії Макарій Булгаков та В. Аскоченський приділяли увагу здебільшого періоду існування саме Київської академії, а не Києво-Братської школи, з причини “скудости бывших в их распоряжении исторических документов об Академии”, адже вони користувалися лише 35 історичними документами саме з історії Києво-Братського монастиря²¹. Джерелами ж дослідження Д. Вишневського стали архіви Київської Духовної консисторії; Святішого Синоду; рукописи бібліотеки КДА, Церковно-Археологічного музею при КДА, Київської Духовної семінарії, Києво-Печерської Лаври, Києво-Софійського собору та інших установ. Однак С.Т. Голубев у рецензії²² на згадану працю відзначив певні її недоліки, зокрема, те, що “существенные дефекты в сочинении г. Вишневского состоят в несовершенстве его научных приемов, в недостаточном критическом отношении к материалу, собранному им для исследования, отчего и происходят многия фактические погрешности в оном”²³. Проте, не дивлячись на недоліки, рецензентом були відмічені й переваги роботи “состоящие в том, что автор просмотрел довольно много рукописного материала, преимущественно в киевских архивах и библиотеках, и на основании его восполнил существующие сведения об изучаемом им периоде в истории Киевской Академии”²⁴.

Аналізуючи дослідження В. Серебреннікова, необхідно відзначити, що в роботі висвітлено систему академічного управління, господарчу частину КМА: кошти Академії, академічні будівлі, утримання студентів та викладачів, розглянуто навчальний курс, позакласні заняття учнів та викладачів, а також діяльність бібліотеки. “Киевская академия с половины XIII века до преобразования ее в 1819 году” – це кандидатська дисертація В. Серебреннікова, яка висвічує лише одну частину періоду існування КМА, і як робота студентська, вона є не більш ніж перший досвід молодого вченого, який був обмежений в часі і тому покладатися повністю на неї не слід²⁵.

Певною мірою причетний до вивчення історії Київської ака-

демії К. Харлампович, який у своєму дослідженні, присвяченому українським та білоруським школам XVI – поч. XVII ст., торкався історії Братської і Лаврської шкіл²⁶. К. Харлампович представив загальну характеристику освіти на українських та білоруських землях, виходячи з конфесійної ознаки, проаналізував програми, посібники, навів склад викладачів.

Особлива роль у вивченні історії КМА належить видатному вченому, історичу церкви, викладачу КДА, професору М.І. Петрову. Передусім, слід відзначити його працю, присвячену вирішальному значенню КМА у розвитку духовних шкіл Росії XVIII ст.²⁷ Крім того, працюючи над формуванням документального зібрання ЦАМ як його завідувач і голова ЦАТ, М.І. Петров зробив великий внесок у збирання та наукове описування історичних документів та інших джерел з історії церкви та КМА. Це дало йому можливість підготувати низку праць, що висвітлювали різні періоди розвитку КМА²⁸ та про вихованців КМА²⁹.

Велику роботу М.І. Петров виконав у відшукуванні та науковому описуванні різних рукописних зібрань, передусім у керованому ним же музеї Церковно-археологічного товариства. Особливий вид джерел з історії КМА становлять рукописи, які мають відношення до історії Академії і які зібрані здебільшого в її бібліотеці та в бібліотеці ЦАМ. У цих рукописних зібраннях знаходяться рукописні підручники з різних предметів академічної та семінарської освіти. Дані цих рукописів активно використовував Д. Вишневський у згаданій вище монографії.

Багатий фактичний матеріал з історії Академії міститься в виданнях професора КДА Ф.І. Титова³⁰. У своїх дослідженнях автор намагався подати Академію від початку її заснування до 1869 р. як духовний заклад, але зібрані ним дані при неупередженому їх розгляді засвідчують протилежне³¹.

До окремих питань діяльності КМА зверталися в своїх дослідженнях М. Сумцов³², П. Пекарський³³, В. Ейнгорн³⁴, М.М. Оглоблін³⁵ та ін. В їхніх працях досліджувалися зв'язки КМА з Росією, зокрема, її вплив на розвиток російської науки, освіти, літератури.

Аналізуючи праці дослідників КМА другої половини XIX – початку XX ст., необхідно зазначити, що їм притаманні відсутність критичного аналізу матеріалу, та акцентування на церковно-схоластичній спрямованості навчання³⁶.

У 20-х роках XX ст. дослідження історії КМА продовжилося

вченими ВУАН, однак вони мали оглядовий характер. Однією з перших праць радянської історичної науки, яка торкалася історії КМА, стали нариси А. Савича³⁷, розділ яких був присвячений історії та діяльності братських шкіл, у тому числі Києво-Братського монастиря. Поряд з цим дослідженням необхідно відзначити статтю П. Кудрявева³⁸. Її автор згрупував і виклав матеріали про освітні подорожі вихованців КМА, спираючись, однак, при цьому не на першоджерела, а на дані, які зібрав, відредагував та опрацював М. Петров. Йдеться саме про джерела, використані в “Актах и документах”. Однак у цій праці історія КМА висвітлювалася дуже оглядово і мала суто популяризаторський характер.

Після тривалої перерви, пов'язаної з заборонами на дослідження КМА як першого вищого навчального закладу України, вивчення КМА продовжилося лише в 60-х роках ХХ ст. На той час такі студії мали загальний характер у контексті описання історії культури або окремих питань культури і освіти. Так, окремих аспектів діяльності Академії торкалися в своїх дослідженнях М. Марченко³⁹, Ф. Шевченко⁴⁰, М. Штранге⁴¹, зокрема ними досліджувалися аспекти міжнародних зв'язків КМА. Ці історики доводили, що КМА була центром освіти та науки не лише для України.

У 1966 р. вийшла книга Я. Ісаєвича⁴², присвячена джерело-знавчому аналізу документів і пам'яток давньої історіографії, що відображають історію української культури, освіти та педагогічної думки. В ній охарактеризовано джерела про культурно-освітню діяльність братств та їх ролі в розвитку освіти, це, насамперед, нормативні акти – грамоти, укази, привілеї, а також інші інформаційні матеріали – витяги, списки, відомості тощо. Автор найгрунтовніше з-поміж інших сучасних дослідників, на аналізі багатьох унікальних рукописних документів, розглянув причини виникнення українських братств, у тому числі і Київського братства, їх соціальну структуру, культурно-освітню діяльність та діяльність у галузі народної освіти та видавничої справи.

У наступних роках з'являлися публікації, автори яких Я. Штернберг⁴³, В. Литвинов⁴⁴, Б.М. Мітюров⁴⁵, О.М. Дзюба⁴⁶ намагалися дати оцінку освітньої та педагогічної діяльності КМА. Так, О. Дзюба, яка займалася дослідженням розвитку освіти на Україні та перекладацькою діяльністю вихованців КМА, відзначала, що КМА мала авторитет навчального закладу, випускники якого славилися знаннями мов, і працювали перекладачами в багатьох адміністратив-

них установах – Сенаті, Синоді, Київській губернській канцелярії, в закордонних російських місіях, перекладали на російську мову наукові трактати, літературні твори⁴⁷. Певний внесок в усвідомлення ролі та внеску КМА в розвиток освіти та педагогічної думки належить Б.М. Мітюрову, який в своїх дослідженнях довів, що в основі прогресивних педагогічних поглядів викладачів КМА був вітчизняний досвід, творчо поєднаний з педагогічним досвідом Західної Європи⁴⁸. Я. Штернберг приділяв увагу вивченню зовнішніх зв'язків КМА в своїй статті, присвяченій аспекту навчання в Академії вихідців з інших країн. Дослідник доводить, що Академія була відкрита для усіх, хто прагнув отримати освіту, і мала досить високий навчальний статус, бо навіть іноземці, зокрема з Угорщини, мали за честь навчатися в КМА. Також темі взаємозв'язків Академії з іншими країнами та установами присвячена публікація В. Литвинова, в якій висвітлюються зв'язки українських та німецьких просвітників на початку XVIII ст.

У 60–80-х роках XX ст. проявився значний інтерес до вивчення наукового внеску вихованців та викладачів КМА у розвиток філософської думки. Це супроводжувалося виявленням рукописної спадщини КМА, передусім, неопублікованої. Вивчення рукописних курсів лекцій викладачів КМА з філософії, здійснили філософи В. Нічик⁴⁹, книга якої стала першою ґрунтовною монографією, у якій детально проаналізовані першоджерела філософської думки в Україні XVII – першої половини XVIII ст.; М. Кашуба⁵⁰, якою було проведено філософський аналіз усіх курсів етики; І. Захара, який висвітлив філософські течії в Україні XVII–XVIII ст.⁵¹, проаналізував курс психології Стефана Яворського⁵² та дослідив внесок КМА та її вихованців у розвиток польської культури XVII–XVIII ст.⁵³

Певний внесок у вивчення історії філософської думки в Україні, розвиток риторики внесла книга Я.М. Стратій, В.Д. Литвинова, В.О. Андрушка⁵⁴. Праця надзвичайно цінна тим, що в ній чи не вперше було подано бібліографічний опис рукописних та деяких друкованих курсів лекцій та витягів з них⁵⁵. До кожного курсу подається стисла історико-філософська характеристика та відомості про професорів, які читали курси. Описи найбільш цінних курсів супроводжуються уривками з текстів, вперше перекладених з латинської мови на російську.

Вивчення методик викладання риторики, піітики, історії літератури та внеску вихованців КМА в розвиток філологічної науки

успішно зробили філологи Г. Сивокінь⁵⁶, І. Білодід⁵⁷, І. Іваньо⁵⁸. Так, у монографії І.К. Білодіда висвітлюються питання розвитку східнослов'янських мов, і, насамперед, української літературної мови. Це, власне, нариси з історії української літературної мови, але лише один її розділ вивчає саме мову КМА – “Мовна концепція Києво-Могилянської академії”. І.К. Білодід розглянув найважливіші питання, пов'язані з розвитком мовних концепцій в КМА⁵⁹, за його визначенням “своєю науковою і викладацькою діяльністю, своїм авторитетом академія багато в чому визначила основні напрями мовного розвитку, мовної наукової, навчальної і суспільної практики, чим значною мірою сприяла впорядкуванню складної мовної ситуації”⁶⁰.

Аналізу курсів поетики і риторики присвячена праця Г.М. Сивоконя, в якій висвітлено стан вивчення в Академії філологічних наук. У роботі І. Іваньо “Очерк развития исторической мысли Украины” було проведено систематичне вивчення естетичних теорій та концепцій, зокрема розглядаються підручники з риторики та їх роль у розвитку термінології з естетики, а також підручники з поетики.

Першим вітчизняним узагальнюючим ґрунтовним дослідженням з історії КМА стала монографія З.І. Хижняк⁶¹, що витримала три перевидання (1970, 1981, 1988 рр.). Необхідно зазначити, що монографія була побудована на архівних матеріалах та на доробку попередників. Авторка зосередила увагу на питаннях виникнення, становлення і розвитку КМА, її внеску в зміцнення історичних зв'язків України з іншими слов'янськими країнами.

До 350-річчя заснування Академії відбулося ювілейне засідання Академії наук, доповіді з якого склали збірник “Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів”⁶². Автори на матеріалах досліджень з філософії, історії, філології, математики, музики порушували питання становлення Академії, її внесок в розвиток освіти, науки, поезії, мистецтва. Привертає увагу дослідження Ф. Шевченка⁶³, присвячене вивченню зв'язків КМА з балканськими країнами. Спираючись, в основному, на архівні матеріали, історик розглянув не лише питання навчання жителів Балкан у КМА, а й діяльності українців-могилянців, які в різні часи запроваджували просвітництво в цих країнах. Як зазначала відома українська дослідниця О. Апанович, – “культурні зв'язки Києва в слов'янському світі Ф.П. Шевченко показав у контексті історії Києво-Могилянської академії, яка відіграла важливу роль у культурному і науковому житті східного та південного слов'янства”⁶⁴.

На початку 90-х років інтерес до історії КМА посилюється в зв'язку із здобуттям незалежності України та з відродженням КМА як національної установи – університету “Киево-Могилянська академія” (далі – НаУКМА). Чимало сторінок періодики рясніли інформацією про відродження КМА, її викладачів та студентів. Водночас з'являлися статті та дослідження, присвячені окремим аспектам історії КМА XVII–XVIII ст. Значна кількість публікацій мала здебільш популярний характер і була розрахована на масового читача, однак згодом почали з'являтися видання, що висвітлювали більш наукові аспекти. 90-ті роки ХХ ст. характеризуються появою фундаментальних наукових праць, що поглиблюють і в багатьох питаннях змінюють наші уявлення про КМА як навчальний заклад, розглядають її не лише з позицій освіти, а й як суспільно-політичний, науковий та культурний центр європейського рівня, який значною мірою впливав на усі сфери суспільного життя, розвиток державотворчих процесів, науки, освіти, культури не лише в Україні, а й поза її межами. Починають розвиватися дослідження питань, що не вважалися актуальними за часів радянської влади.

Серед наукових статей необхідно звернути увагу на публікацію С.Р. Кагамлик⁶⁵, яка в “Українському історичному журналі” за 1991 р. опублікувала свою роботу, в якій висвітлила роль КМА у єднанні розчленованих українських земель. Авторка на основі нових архівних джерел та вже опублікованих подала кількісний і якісний склад вихованців Академії, дослідила характер і значення їх діяльності.

У 1994 р. вийшла книга В. Микитася “Давньоукраїнські студенти і професори”⁶⁶, у якій досліджується життя та навчання у братських школах та КМА відомих українських учених, їх мандри за знаннями ще у XV–XVI ст. до західноєвропейських університетів. Автор намагався узагальнити розрізнені розвідки і подати цілісну картину розвитку української освіти та духовності в західноєвропейському контексті. Робота В. Микитася містить багато змістовного матеріалу стосовно персоналій КМА.

Є.В. Горбенко в 1995 р. видала книгу, присвячену маловідомій сторінці з історії забудови Києво-Могилянської академії⁶⁷, зокрема її головного, так званого Мазепинського, корпусу, який нині є архітектурною пам'яткою з українського архітектурного мистецтва. Робота базується на дослідженні архівних документів з фондів бібліотечних інституцій, зокрема з фонду КДА, що зберігається в

Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ).

У 1995 році до 380-річчя заснування КМА відродженим Національним Університетом “Києво-Могилянська Академія” видано бібліографічний покажчик, в якому було репрезентувалися майже усі видання та публікації, які мали відношення до історії КМА⁶⁸. В тому ж році відбулися дві міжнародні наукові конференції і, відповідно, було підготовлено два збірника тез доповідей “Києво-Могилянська академії в історії України”⁶⁹.

Роль КМА у розвитку літературного процесу XVIII ст. та у розвитку російського просвітництва відзначена у дисертаційних дослідженнях М.В. Шевчук⁷⁰ та І. Торбакова⁷¹. Результатом продовження вивчення історії КМА стали нові публікації З.І. Хижняк. Зокрема, авторка вивчала правовий статус КМА у 1615–1819 рр.⁷²

У 90-х роках XX ст. і на початку XXI ст. продовжує активно працювати В. Нічик, яка досліджує розвиток гебраїстики в КМА та роль Симона Тодорського⁷³. Ця наукова розвідка присвячена історії розвитку і викладання в КМА єврейської мови, в ній проаналізовано стан викладання мови в Академії, викладацький склад і, насамперед, професорсько-викладацька діяльність вихованця КМА Симона Тодорського. В. Нічик та З. Хижняк разом підготували та видали статтю, присвячену значенню Могилянської академії у розвитку українсько-німецьких зв'язків у XVII–XVIII ст.⁷⁴ Досить цікава публікація Т.М. Черепніної та Д. Кашиної⁷⁵, в якій висвітлюються методи, якими користувалися професори КМА з метою заохочування студентів до науки.

Необхідно звернути увагу також на спеціальне дослідження М.І. Сенченка та Н.Е. Тер-Григорян-Дем'янюк⁷⁶, в якому автори вперше зробили порівняльний аналіз найдавніших документів та свідчень з історії заснування та розвитку Києво-Братської школи. “История Киево-Братской школы”, як зазначали автори, є першою книгою задуманою багатотомної історії Києво-Могилянської академії і присвячена ранньому періоду історії Києво-Братської школи. Книга цілком побудована на документальних матеріалах, хоча деякі розділи представляють лише логічно вірогідну картину дійсності, складену по аналогії з загальноприйнятими положеннями. В їх дослідженні вивчаються періоди ректорства Іоана Борецького та Мелетія Смотрицького, а також, що досить цікаво, зроблена спроба перегляду встановленої наукою дати заснування КМА, запропоно-

вана гіпотеза, що КМА отримала статус Академії в 1658 р. за Гадяцькою угодою, а не в 1701 р.

Упродовж 1994–1999 рр. дослідницею Л.М. Алексієвцею було опубліковано ряд статей і досліджень, де були висвітлені історичні передумови виникнення та розвитку КМА як інституції, що залишила глибокий слід у формуванні української держави як в аспектах внутріполітичних, так і зовнішньополітичних, розглянуто участь киево-могилянців у відродженні української держави, простежені їхні зв'язки з козацтвом, гетьманською державою, розкриті характер і значення КМА у єднанні українських земель, її місце в європейській історії⁷⁷. Необхідно зазначити, що авторка, одна з небагатьох після М.І. Петрова та Ф.І. Титова, де-візу працювала з архівними та рукописними документами і матеріалами, змістовно проаналізувала склад та зміст документів, що зберігаються у ЦДІАК України та ІР НБУВ, у контексті вивчення значення КМА у суспільно-політичному житті України, залучила значну кількість нових, невідомих раніше документів до наукового обігу.

Філософські дослідження продовжені в монографії І. Захари⁷⁸, в якій вивчається становлення та утвердження професійної філософії в Україні, проведено порівняльний аналіз рівня викладання філософії у духовно-академічних навчальних закладах Західної Європи та КМА; в роботі чи не вперше робиться спроба показати роль західноєвропейської схоластики у становленні академічної філософії взагалі і в Україні зокрема⁷⁹.

У 2000 р. було видано книгу “Київ в історії філософії України”⁸⁰, в якій автори Я.М. Стратій, А.Г. Тихолаз, М.Л. Ткачук проаналізували становлення й розвиток філософії в Києві, починаючи від зародження її у складі культури стародавнього Києва. Спеціальний розділ присвячений історії викладання філософських курсів у КМА, в якому аналізується стан викладання філософських курсів в Академії, а також філософські концепції, яких дотримувалися професори Академії.

Нині дослідницею З.І. Хижняк було видано книгу “Ректори Києво-Могилянської академії. 1615–1817 рр.”⁸¹, в якій зібрано та представлено автентичну інформацію про життєвий шлях та діяльність ректорів КМА. Колективом науковців та викладачів НаУКМА було підготовлено і видано фундаментальне видання енциклопедичного характеру, присвячене біографіям спудеїв, викладачів та покровителів КМА.

Приділяють увагу історії КМА і сучасні молоді дослідники, такі

як М.В. Симчич⁸², М.В. Яременко⁸³, О.Ф. Задорожна⁸⁴ та ін. У своїх статтях дослідники аналізують підходи до дослідження філософських курсів професорів КМА XVII–XVIII ст., реконструюють та пояснюють матеріальне оточення одного з представників духовенства середини XVIII ст. – ректора КМА, висвітлюють повсякденне життя студентів КМА.

Досліджуючи наявну літературу, яка тією чи іншою мірою торкалася питань історії становлення, розвитку та діяльності КМА, в свою чергу, необхідно зазначити, що питання, пов'язані з КМА, вивчали також багато зарубіжних дослідників.

Серед них, насамперед, відзначимо американських учених І. Шевченка⁸⁵ та О. Прицака⁸⁶. В передмові до своєї роботи, присвяченої КМА в історії України, О. Прицак відзначає, що “наукова інтелектуальна Україна, якими б не були її досягнення, поразки і недоліки, започатковується творінням Петра Могили – Києво-Могилянською академією”⁸⁷. На думку ж І. Шевченка, КМА забезпечила “загальне підвищення рівня інтелектуального й духовного життя, прилучення руських юнаків до понять західної культури й у такий спосіб створення еліти з власною культурною самосвідомістю”⁸⁸.

Наприкінці слід зазначити, що в межах однієї публікації провести аналіз усього наявного масиву літератури з історії КМА неможливо, тому були представлені роботи, які, на наш погляд, репрезентують певні напрями вивчення КМА.

¹ *Болховитинов Е.* Описание Киево-Софийского собора.– К., 1825.– 111 с.

² *Булгаков М.* История Киевской Академии.– СПб., 1843.– 226 с.

³ *Алексієвець Л.М.* Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних країн (XVII–XVIII ст.).– Тернопіль, 1999.– С. 15.

⁴ *Аскоченский В.* Киев с древнейшим его училищем Академією : В 2 ч.– К., 1856.

⁵ *Алексієвець Л.М.* Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних країн (XVII–XVIII ст.).– Тернопіль, 1999.– С. 16.

⁶ *Литчевский М.* Педагогика древних братских школ и преимущественно древней Киевской академии // Тр. Киев. духовной акад.– 1870.– № 7.– С. 104–154; № 8. – С. 437–500; № 9.– С. 535–588.

⁷ *Фундуклей И.* Обзорение Киева в отношении к древностям.– К., 1847.– 111 с.

⁸ *Закревский Н.* Летопись и описание города Киева. Ч. 1 // Чтения в Императ. о-ве истории и древностей российских. – 1858.– Кн. 2.– № 4/6.– С. I–IV, 1–256.

- ⁹ *Каманин И.* Еще о древности братства и школы в Киеве.– К., 1895.– 20 с.
- ¹⁰ *Максимович М.А.* Записки о первых временах Киевского Богоявленского Братства.– К., 1865.– 45 с.; *Он же.* О Лаврской Могиланской школе // Собр. соч.– К., 1865.– Т. 2.
- ¹¹ *Дзюба Е.* Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским: вт. пол. XVI – перв. пол. XVII в.– К., 1987. – С. 4.
- ¹² *Мухин Н.Ф.* Киево-Братский училищный монастырь: Ист. очерк.– К., 1893.– 407 с.
- ¹³ *Мальшевский И.* Историческая записка о состоянии Академии в минувшее пятидесятилетие // Тр. Киев. духовной акад.– 1869.– № 11/12.– С. 64–138.
- ¹⁴ *Болховитинов Е.* Описание Киево-Софийского собора.– К., 1825.– С. 209.
- ¹⁵ *Вишневский Д.* Киевская академия в первой половине XVIII столетия.– К., 1903.– С. 5.
- ¹⁶ *Голубев С.* Древние и новые сказания о начале Киевской Академии.– К., 1885. – 35 с.; *Он же.* История Киевской духовной академии.– К., 1886.– Вып. 1: До-Могиланский.– 352 с.; *Он же.* Киевская Академия в конце XVII и начале XVIII ст.– К., 1901.– 101 с.
- ¹⁷ *Голубев С.Т.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники : В 2 т. – К., 1883–1898.– Т.1.– 559 с.; Т. 2.– 498 с.; *Он же.* Киево-Могиланская коллегия при жизни своего фундатора, Киевского митрополита Петра Могилы.– К., 1890.– 23 с.
- ¹⁸ *Алексієвець Л.М.* Києво-Могиланська академія у суспільному житті України і зарубіжних країн (XVII–XVIII ст.).– Тернопіль, 1999.– С. 18.
- ¹⁹ *Вишневский Д.* Киевская Академия в первой половине XVIII столетия (новые данные, относящиеся к истории этой Академии за указанное время).– К., 1903.– 371 с.; *Он же.* Общее направление образования в Киевской Академии в первой половине XVIII столетия // Киев. старина.– 1904.– № 2.– С. 169–178.
- ²⁰ *Серебренников В.* Киевская академия с половины XVIII века до преобразования ее в 1819 году.– К., 1897.
- ²¹ *Вишневский Д.* Киевская академия в первой половине XVIII столетия.– К., 1903.– С. 6.
- ²² *Голубев С.Т.* Отзыв о сочинении г. Вишневского: Киевская Академия в первой половине XVIII века // Тр. Киев. духовной акад.– 1900.– № 11.
- ²³ Там же.– С. 35.
- ²⁴ Там же.
- ²⁵ К приближающемуся трехсотлетнему юбилею Киевской духовной академии // Тр. Киев. духовной акад.– 1901.– № 11.– С. I–XIII.
- ²⁶ *Харламович К.В.* Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным.– Казань, 1898.– 523 с.; *Он*

же. Острожская православная школа : Ист.-крит. очерк. – К., 1897; *Он же*. Борьба школьных влияний в допетровской Руси. – К., 1902; *Он же*. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Казань, 1914. – Т. 1.

²⁷ *Петров Н.И.* Значение Киевской академии в развитии духовных школ в России с учреждения Св. Синода в 1721 г. и до половины XVIII века. – К., 1904. – 110 с.

²⁸ *Петров Н.И.* Киевская академия во второй половине XVIII века. – К., 1895. – 171 с.; *Он же*. Киевская академия в гетманство Кирилла Разумовского (1762–1796). – К., 1905. – 43 с.; *Он же*. Киевская академия в царствование имп. Екатерины (1762–1796). – К., 1906. – 121 с.

²⁹ *Петров Н.И.* Воспитанники Киевской академии из сербов с начала Синодального периода и до царствования Екатерины (1721–1762). – СПб., 1905. – 16 с.

³⁰ *Титов Хв.* Стара вища освіта в Київській Україні XVI–поч. XIX в. – К., 1924. – 433 с. – (Зб. Іст.-філол. відділу / ВУАН; Т. 20); *Он же*. К вопросу о значении Киевской академии для православия и русской народности в XVII–XVIII в. – К., 1904. – 74 с.; *Он же*. Киевская академия в эпоху реформ (1796–1918 гг.). – К., 1910–1915. – Вып. 1–5. – 467 с.; *Он же*. К истории Киевской духовной академии в XVII–XVIII вв. // Тр. Киев. духовной акад. – 1911. – № 1. – С. 63–80; № 2. – С. 196–233; № 6. – С. 229–256; № 12. – С. 640–679; № 10. – С. 219–245; № 12. – С. 588–620.

³¹ *Алексієвець Л.М.* Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних країн (XVII–XVIII ст.). – Тернопіль, 1999. – С. 18.

³² *Сумцов Н.Ф.* Характеристика южно-русской литературы XVII в. – К., 1885. – 18 с.; *Он же*. Иоанникий Галатовский. – К., 1884. – 83 с.

³³ *Пекарский П.* Представители киевской учености в половине XVII столетия: Ист.-лит. очерк // Отечественные зап. – 1862. – Т. 140, № 2. – С. 552–594; Т. 141, № 3. – С. 196–228; № 4. – С. 367–391.

³⁴ *Эйнгорн В.* Очерки из истории Малороссии в XVII в. I. Сношения малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича. – М., 1899. – 1104 с.

³⁵ *Оглоблин Н.Н.* Посылка в Киев за книгами, учителями, “студентами”, “спеваками” и проч. 1702 г. // Чтения в Императ. о-ве истории и древностей российских. – 1904. – № 1. – С. 15–16.

³⁶ *Алексієвець Л.М.* Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних країн (XVII–XVIII ст.). – Тернопіль, 1999. – С. 18.

³⁷ *Савиц А.* Нариси з історії культурних рухів на Україні та Білорусії у XIV–XVIII ст. – К., 1929. – 224 с.

³⁸ Освітні мандрівки вихованців Київської академії за кордон у XVIII ст. // Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. – К., 1930. – Зб. 1. – С. 286–294.

³⁹ *Марченко М.І.* Історія української культури. З найдавніших часів до середини XVII ст. – К., 1961. – 286 с.

⁴⁰ *Шевченко Ф.П.* Роль Києва в міжслов'янських культурних зв'язках у XVII–XVIII ст.– К., 1963.– 44 с.; Закарпатці – студенти Київської академії XVIII ст. // Укр. іст. журн.– 1965.– № 6. С. 95–98.

⁴¹ *Штрэнге М.М.* Демократическая интеллигенция России в XVIII веке. – М., 1965.– 306 с.

⁴² *Ісаєвич Я.Д.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст.–К., 1966.– 250 с.

⁴³ *Штернберг Я.І.* Студенти і вихованці Київської академії в Угорщині у XVIII ст. // Укр. іст. журн.– 1965.– № 4.– С. 102–107.

⁴⁴ *Литвинов В.Д.* Зв'язки ранніх українських і німецьких просвітників на початку XVIII ст. // Філософ. думка.– 1970. – № 4.– С. 107–116; *Він же.* До питання про гуманістичну спрямованість риторичних курсів професорів КМА // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів: Зб. наук. пр.– К., 1988.– С. 37–41.

⁴⁵ *Митюрлов Б.Н.* Развитие педагогической мысли на Украине в XVI–XVII вв.– К., 1968.– 210 с.; *Он же.* Развитие школы в педагогической мысли на Украине и Белоруссии (XVI–XVII вв.): Дис. ... д-ра пед. наук. – Л., 1970; *Він же.* Вища освіта // Розвиток народної освіти і пед. думки на Україні (10–20 ст.): Нариси.– К. 1991.– С. 89–98.

⁴⁶ *Дзюба Е.* Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским: Вт. пол. XVI – перв. пол. XVII в.– К., 1987. – 130 с.; *Вона ж.* Культурні взаємини між українськими і білоруськими містами кінця XVI – початку XVII ст. // Вітч. історія. – К., 1985. – Вип. 11.– С. 70–75.

⁴⁷ *Дзюба Е.* Переводческая деятельность воспитанников Киевской академии (XVIII в.) // Культурные и общественные связи Украины со странами Европы: Сб. науч. тр.– К., 1990.– С. 53.

⁴⁸ *Звонарева Л.У.* Влияние педагогической системы Киево-Могилянского коллегиума на формирование Симеона Полоцкого-преподавателя // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів : Зб. наук. пр.– К., 1988.– С. 102–108.

⁴⁹ *Ничик В.М.* Из истории отечественной философии конца XVII– начала XVIII ст.– К., 1978.– 298 с.

⁵⁰ *Кашуба М.В.* Розвиток прогресивної філософської думки російського, українського, білоруського народів у XVII–XVIII ст. – К., 1978.– 167 с.

⁵¹ *Захара І.С.* Борьба идей в философской мысли на Украине на рубеже XVII–XVIII вв. (Стефан Яворский).– К., 1982.– 160 с.

⁵² *Захара І.С.* Курс психології Стефана Яворського // Від Вишенського до Сковороди : Зб. – К., 1972.– С. 88–96.

⁵³ *Захара І.С.* Киево-Могилянская академия и польская культура к. XVII – н. XVIII в. // Исторические традиции философской культуры народов СССР и современность: Сб. науч. тр.– К., 1984.– С. 225–233.

⁵⁴ *Стратий Я.М., Литвинов В.Д., Андрушко В.О.* Описание курсов фи-

лософии и риторики профессоров Киево-Могиланской академии.– К., 1982.– 348 с.

⁵⁵ *Микитась В.Л.* Давньоукраїнські студенти і професори.– К., 1994.– С. 7.

⁵⁶ *Сивокінь Г.М.* Давні українські поетики.– К. ; Х., 1960.– 107 с.

⁵⁷ *Білодід І.К.* Києво-Могиланська академія в історії східнослов'янських літературних мов.– К., 1979.– 200 с.

⁵⁸ *Іваньо І.* Очерк развития исторической мысли Украины.– М., 1981.– 422 с.

⁵⁹ *Моисеева Г.Н.* Роль КМА в развитии восточнославянской литературы // Роль Києво-Могиланської академії в культурному єднанні слов'янських народів : Зб. наук. пр.– К., 1988.– С. 151–156.

⁶⁰ *Білодід І.К.* Києво-Могиланська академія в історії східнослов'янських літературних мов.– К., 1979.– С. 74.

⁶¹ *Хижняк З.І.* Києво-Могиланська академія.– К., 1970.– 173 с.

⁶² Роль Києво-Могиланської академії в культурному єднанні слов'янських народів : Зб. наук. пр.– К., 1988.– 184 с.

⁶³ *Шевченко Ф.П.* Роль КМА в культурних зв'язках з балканськими країнами // Роль Києво-Могиланської академії в культурному єднанні слов'янських народів : Зб. наук. пр.– К., 1988.– С. 19–25; *Він же.* Роль Києва в міжслов'янських зв'язках у XVII–XVIII ст.–К., 1963.

⁶⁴ *Апанович О.* Федір Павлович Шевченко. Спогади та історіографічний аналіз.– К., 2000.– С. 43.

⁶⁵ *Кагамлик С.Р.* Роль Київської академії в зміцненні культурно-освітніх зв'язків українських земель у XVIII ст. // Укр. іст. журн.– 1991.– № 3.– С. 55–62.

⁶⁶ *Микитась В.Л.* Давньоукраїнські студенти і професори. – К., 1994.– 288 с.

⁶⁷ *Горбенко Є.В.* Києво-Могиланська академія : Архітектур. нарис.– К., 1995.– 60 с.

⁶⁸ Києво-Могиланська академія: Історія та Відродження : Бібліогр. покажч. до 380-річчя заснування. – К., 1995. – 42 с.

⁶⁹ Києво-Могиланська академія в історії України : Тези доп. студент. конф.– К., 1995.– 57 с.

⁷⁰ *Шевчук М.В.* Києво-Могиланська академія і український літературний процес XVIII ст. : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.– К., 1993.

⁷¹ *Торбаков І.Б.* Києво-Могиланська академія і російське просвітництво (літературно-видавнича діяльність вихованців Києво-Могиланської академії в Петербурзі та Москві в другій половині XVIII ст.) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук.– К., 1997.– 22 с.

⁷² *Хижняк З.І.* Києво-Могиланська академія. Правовий статус (1615–1819 рр.) // Наук. зап. НаУКМА. – К., 1998.– Т. 3.– С. 97–106.

⁷³ *Нічик В.* Симон Тодорський і гебраїстика в Києво-Могиланській академії.– К., 2002.– 51 с., 32 вкл.

⁷⁴ Нічик В.М., Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія та українсько-німецькі зв'язки // Наук. зап. НАУКМА. – К., 2000. – Т. 18. – С. 12–29.

⁷⁵ Черепіна Т.М., Кашина Д. Особливості методів активізації навчання в Києво-Могилянській академії // Там само. – С. 30–35.

⁷⁶ Сенченко Н.И., Тер-Григорян-Демьянюк Н.Э. Киево-Могилянская академия. История Киево-Братской школы. – К., 1998. – 175 с.

⁷⁷ Алексієвець Л.М. Києво-Могилянська академія і формування української державності // Розбудова держави: духовність, екологія, бізнес : Зб. матеріалів I Всеукр. студ. наук. конф. Фонду Т. Шевченка. – К., 1994. – С. 34–37; *Вона ж.* Києво-Могилянська академія в історії України і зарубіжних слов'янських країн. До 380-річчя академії. – Тернопіль, 1995. – 56 с.; *Вона ж.* Києво-Могилянська академія і слов'янський світ // Розбудова держави: духовність, екологія, бізнес : Зб. матеріалів Загальноукр. студ. наук. конф. – К., 1996. – С. 148–151; *Вона ж.* Києво-Могилянська академія у суспільному житті України (XVII–XVIII ст.) – Тернопіль, 1997. – 160 с.; *Вона ж.* Києво-Могилянська академія і європейський світ. – Тернопіль, 1999. – 68 с.

⁷⁸ Захара І. Академічна філософія України XVII – I пол. XVIII ст. – Л., 2000. – 239 с.

⁷⁹ Там само. – С. 7.

⁸⁰ Київ в історії філософії України / В.С. Горський, Я.М. Стратій, А.Г. Тихолаз, М.Л. Ткачук. – К., 2000. – 264 с.

⁸¹ Хижняк З.І. Ректори Києво-Могилянської академії, 1615–1817 рр. – К., 2002. – 192 с.

⁸² Симчик М.В. До питання про “авторскість” філософських курсів XVII – XVIII ст. // Наук. зап. НАУКМА. – К., 2004. – Т. 35 – С. 15–19.

⁸³ Яременко М.В. “Матеріальний світ” ректора академії середини XVIII ст. // Там само. – С. 20–32.

⁸⁴ Задорожна О.Ф. Етапи будівництва “Великої бурси” та побутові умови проживання в ній студентів// Там само. – С. 33–44.

⁸⁵ Shevchenko I. The Many Worlds of Peter Mohyla. Harvard Ukrainian Studies. – The Kiev Mohyla Academy. – Cambridge, 1984. – P. 39

⁸⁶ Pritsac O. The Kiev Mohyla Academy in ukrainian history // Harvard Ukrainian Studies. – Cambridge, 1984. – Vol. 8, № 1/2.

⁸⁷ Ibid. – P. 7.

⁸⁸ Shevchenko I. The Many Worlds of Peter Mohyla. Harvard Ukrainian Studies. – The Kiev Mohyla Academy. – Cambridge, 1984. – P. 39.

Summary

The publication presents the analysis of the historiographical literature on the issue of the KMA studies. Two typological areas of historiography – historiographical studies of the KMA activities and cameral-archaeographical description of the documental heritage of the KMA.

Key words: the Kyiv Mohyla Academy, the Kyiv Brethren monastery, historiographical analysis, manuscript legacy.